

CZYŚCIĆ (285) *vb impf*

W formach 1 sg i 3 pl *praes* oraz *part praes act*: czyść- (42) *FalZioł* (28), *Goski*, *Mącz* (9), *SienLek* (3), *WujNT*, *czyszcz-* (12) *Leop*, *Oczko* (2), *Calep* (8), *GrabowSet*.

inf czyścić (34). ◇ *praes* 1 sg *czyszczę Calep* (10), *czyścię Mącz* (8). ◇ 3 sg *czyści* (187). ◇ 3 pl *czyścią* (29) *FalZioł* (23), *Goski*, *Mącz* (2), *SienLek* (3), *czyszczą* (1) *GrabowSet*. ◇ *praet* 1 sg *f -m* *czyściła* (1). ◇ 3 pl *m pers* *czyścili* (1). ◇ *fut* 3 pl *m pers* *będą czyścić* (1). ◇ *con* 3 pl *m pers* *by czyścili* (1). *subst* *by* *czyścili* (2). ◇ *imp* 2 sg *czyść* (1). ◇ *part praes act* *czyściąc* (6) *FalZioł* (5), *WujNT*, *czyszcząc* (3) *Leop*, *Oczko* (2).

Sł stp, *Cn* *notuje*, *Linde XVII – XIX w.*

1. *Usuwać brud, zanieczyszczenie, czynniki zbyteczne lub szkodliwe; purgare, tergere Mącz, Cn; depurgare, diruncinare Calep, Cn; eventilare, mundificare Mącz; consarcire, depolire, eruderare, exarenare Calep; cluare, concinnare, emaculare, emundare, expurgare, extricare (agrum), mundare, munditias facere, perpurgare, purare, putare, repurgare Cn* (271) : *Eventilo, Wywiewam/ czyścię/ chędożę. Mącz* 483d, 128b, 236d, 332a, 397d, 449d; *Oczko* 6; *Depolio – Czifzce, poleruję. Calep* 308a, 244a, 309b, 328a.

czyścić co (9): *PowUrb +3v*; *rownie iako łożnce gorączoćią fwoią/ wilkości grube z ziemie pochodzące y mgły gęfte: rofpuźcza á od łiebie odpádza/ á tak powietrze czyfci FalZioł V* 61v, I 142d, II 2b, V 117v; *Leop Mal 3/3; HistRzym 25 [2 r.]; WujNT Mar 7/19.*

czyścić z czego (2): *Exareno – Zpiąsku czifzczę. Calep* 381b, 372b.

W przeni (4) :

czyścić co (3): *Leop Mal 3/3; ifz fię święci nierodzili z cnotami/ ále na nie także robili: á złe fłkonności fwe pilnością y pracą z siebie pełli/ y ogrod fercá fwego także z Adámá zaráżony/ w poćie czołá fwego czyścili. SkarŻyw 121; Przetofz Hifzpañka/ y Włofká ziemiá od tego Luterfkiego kąkolu/ do tąd czyłta ieft: bo wczás niełpiąc ftárfzy/ poki fię z pńzenicą niezplotł/ czyścić go vmieli y vmieią. SkarŻyw 374.*

czyścić co ku czemu (1): *Gdyż pełen czás tego/ iż twe trwogi Rády ku poćiecham/ czyfzczą drogi/ Mam y ią vfanie/ Ze płącz moy vftanie GrabowSet C2.*

Szereg: »spuszczá i czyścić« (1): *Powiąda Pan [...] y kthory fthwarza duchá człowieczego w człowiecze. A będzie liedział fpuźczáiąc y czyfzcząc [conflans et emundans] frebro/ y wyczyści [!] fyny Lewi á przepławi ie by złotbo álbo iáko frebro Leop Mal 3/3.*

a. *Usuwać z organizmu ludzkiego szkodliwe substancje; leczyć, goić; exsaniare Calep* (245) : *Tą małć barzo dobrze czyfci FalZioł V* 98, I 108d, 113d, 145b, V 106v, 107.

czyścić co (234), *kogo* (1): *Też kopytnik proch, ieft też dobry na oczy czyfciąc wzrok. FalZioł I* 11c; *Też wodka w ktorey wrzała Kania przedza fpolną drijakwią á s hannyzem/ [...] czyfci nieczyfcości mulne ielit y macicę y nyrek FalZioł I* 29a; *firp/ [...] ma mocz ocietać/ czyfcić/ naprawiać rany y fłłuczenia z zbicia FalZioł I* 64c; *Też wino w kthorymby była warzona rutha/ [...] dane ku picciu, mdłóć oczu oddala y wzrok czyfci y pořila. FalZioł I* 118a; *Mirabolani Citrini purguią kolerę/ [...] Telko Indi Melankolią czyfcią. FalZioł III* 4c; *Mąka pńzeniczna licze czyfci y gładzi. FalZioł III* 25b; *Rzeczy pofpolite: ktore czyfcią y vzdrawiaią. Caffia fiřtula/ mercurialis/ to ieft fczyr/ malua FalZioł*

V 106v, [*7]v, I 46c, 51d, 89a, 100d (137); Biały kámieñ w kopáninach srebnyeh bywa naydowan/ ktorym oczy czyścić y wychędażayą *Mqcz* 415b, 82a, 431b; Pomagać też temu páprotká y ielenie ięzyczki/ mátki bożey wólki: ábowiem czyścić Melánkolią. *SienLek* 94v, 12v, 21, 35v, 37, 37v (20); [woda ciepliczna tylko niektórym chorobom pomóc może] [...] czyłzcząc y mocniąc/ wątrobę/ pierśi *Oczko* 22v, 19v, 20; Exanio – Rope wicziskám, czyłzczę, wiprozniám. *Calep* 381b. Cf *czyścić co od czego; co z czego; co komu; co czym*, »krew czyścić«.

czyścić co od czego (5): maż naprzod wiedzieć: iż bañki więczy czyćciá ciało ode krwie złey która iełt pod fkorą/ nizli krew z żyły wypułczóna. *FalZioł* V 60, III [3²]c, IV 45b; *Goski* *2. Cf »krew czyścić«.

czyścić co z czego (33): Kozłek wwarzony s korzeniem kofácczowym, z lakriciją/ z dragantem/ iełt barzo dobre pić/ bowiem czyłci pierśi z flegmy grubey lipkiew *FalZioł* I 150c; Dijapenidion, Dijapállularum, [...] Ty elektwarze czyćciá pierśi z zimnych wilkołci. *FalZioł* V 105, + +3b, I 30b, 41a, 46c, 57d (31). Cf »krew czyścić«

czyścić co komu (2): MArcza miefiącza częłto fie myy á do łaznie chodz/ czyłć łobie zęby, á trzy ie fołá *FalZioł* V 46, III 36d.

czyścić co czym (6): Pierśi też czyłćciá łnadnem wycharkaniem flin/ gnoiu z pierśi *FalZioł* [*7]v, I 151b; *Mqcz* 415b; *SienLek* 15, 21, 83.

W charakterystycznych połączeniach: czyścić ciało (5), *flegmę* (7), *głowę* (24), *jelita* (3), *kolerę* (5), *łędźwi* (3), *lice* (ó), *macicę* (11), *melankoliją* (4), *miechierz* (3), *mozg* (4), *nerki* (4), *nieczystości* (4), *oczy* (11), *piersi* (22), *płuca* (11), *rany* (19), *ropę* (3), *trzewa* (3), *wątrobę* (6), *wrzody* (3), *wzrok* (9), *zęby* (6), *żołądek* (7), *żyły* (6).

Zwrot: »krew czyścić« [w tym: z czego (2), od czego (1)] [szyk zmienny] (22): Chmiel pry wywodzi s ciałá kolerę zołtą/ á krew czyłci y zapalenie krwie chłodzi *FalZioł* I 72c; Przemienność krwie iełtliby była á to dla zmieszania ynłzych wilkołci zniá, tedy takówe rzeczy za lekarłtwo brać ktoreby czyłciły krew *FalZioł* V 61v, [*7]v, I 95d, II 5b, IV 55b, V 62 (18); *SienLek* 144v [4 r.].

Szeregi: »czyścić i goić« [szyk 4 : 2] (6): Vlrzbowa wodkha [...] fiłtuły czyłci y goij *FalZioł* II 13a, I 37c, 69c, II 12a, IV 38b, V 112.

»proźnić albo czyścić« (1): Lekárze/ dáli Náukę: iáko ciáło pełnić/ á iáko ie záfyje proźnić/ álbo czyłćci. *SienLek* 12v.

a. *Powodować wyproźnienie, przeczyszczenie; excernere Calep* (5) : Rzeczy połpolite: ktore lekko czyłciá. Páprotká, Fijołki/ łene/ czenturzija/ bez *FalZioł* V 106v; Rzeczy połpolite: ktore [...] mocnie czyłciá. Scamonea/ czemierzycza biála y czarna/ romanowo ziele wólzelki rodzay iego/ łkoczek/ anabula *FalZioł* V 106v; *Calep* 383a.

Szereg: »czyścić, (a) purgować« [szyk 1 : 1] (2); Kopytnik ma mocz yłz purugie [!]/ czyłci żywoth iáko y czemierzicza *FalZioł* I 11c; Catbarticum medicamentum, Lekárłtwo ktore czyłci á purguye. *Mqcz* 41b.

b. *Usuwać szkodniki z gospodarstwa [co od czego]* (1) : Włpomni zem ci też służyłá [łasica mówi do oracza]/ Dom twoy od myłzy czyłciłá *BierEz* N4.

2. *Kastrować, wałaszyć, trzebić; castrare Mącz, Cn; emasculare, evirare Mącz; amputare virilitatem, genitalia incidere, privare parte virilitatis (sexu) Cn (4) : Emasculo, Wáláfzę/ Mniífzę/ czyścię. Mącz 210c, 498d.*

czyścić co (2): Porculator, [...] Który vmi cziścić wieprze. Mącz 312d, 40c.

3. *Uwalniać od zła moralnego; rozgrzeszać; oczyszczać z popełnionych win; zadośćuczynić; okupić (winę); februare Mącz, Calep, Cn; expiare Calep, Cn; abluere, castificare, diluere, dissolvere, elavare, (e)luere, eximere, expedire, expurgare, exsolvere, lustrare, piare, purificare Cn (10) : Expio – Błagam, czifczczę. Calep 393b, 412a.*

czyścić kogo, co (6): KarnNap B; iż Bog fwyh przez Antychristá czyści. CzechEp [403]; ArtKanc K14v. Cf Zwrot.

Zwrot: »czyścić grzechy, złości, ostatki grzechow« [szyk zmienny] (1 : 1 : 1): Iálmuzná wybawia od śmierci: á tác ielt która czyści grzechy KuczbKat 420; SkarŻyw 278; przyydzie nam krwią czyścić nálfz złości ZawJeft 43.

Szereg: »czyścić i poświęcać« (1): ábyfmy pátrząc na omywanie ciał dziećinnych/ sięgáli wiara oney íprawy ofobliwey Ducha S. ktory ie mocą fwą czyści wewnątrz ná duży/ y poświęca KarnNap B.

a. *O obrzędach religijnych (2) : Februo, Cziścię/ Chędożę/ kádżę. Dicitur autem a Ferueo, quia hoc adolendo et flammis feruentibus fieri solebat apud gentiles Mącz 120b.*

czyścić co (1): Siedm dni będą czyścić ołtarz/ a oczyfzczą ij [Septem diebus expiabunt altare, et mundabunt illud] Leop Ez 43/26.

Synonimy: 1. chędożyć, polerować; a. goić, proźnić, twierdzić, uzdrawiać; a. purgować; 2. mniszyc, wałaszyć.

Formacje pochodne: oczyścić, przeczyścić, uczyścić, wyczyścić; oczyszczać, ponieczyszcząć, ponieczyszcząć się, przeczyszcząć, wyczyszcząć, zanieczyścić.

Cf CZYŚCIAĆ, CZYŚCIENIE, CZYŚCIONY